

УДК 341.231.14

Лехник Н. Л.

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ І СЛАБКИЙ КУЛЬТУРНИЙ РЕЛЯТИВІЗМ У ПРАКТИЦІ РОЗГЛЯДУ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ СТАТТІ 10 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД

Стаття присвячена проблемам захисту права на свободу вираження поглядів, яке передбачено статтею 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, Розглядається практичний підхід Європейського суду з прав людини при вирішенні таких справ, застосування ним позиції слабого культурного релятивізму в тлумаченні частинні статті 10 Європейської конвенції.

З прийняттям Загальної декларації прав людини 1948 року в суспільстві утвердилась позиція, що права людини є універсальними [1]. Згодом це було підтверджено прийняттям Європейської конвенції з прав людини та основних свобод 1950 року (далі — ЄКПЛ) та Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права 1966 року, Факультативного Протоколу 1976 року до згаданого Міжнародного Пакту, якими запроваджувались реальні механізми захисту прав людини.

Стаття 19 Загальної декларації та однойменна стаття МПГПП, стаття 10 ЄКПЛ передбачають право на свободу вираження поглядів. Розглядаючи практику вирішення спорів щодо захисту честі та гідності, що тісно межує зі свободою вираження поглядів, органами, які існують в міжнародних системах захисту прав людини можна прослідкувати яким чином така свобода може бути обмежена. Крім того, варто зупинитися на критеріях, якими мотивуються такі обмеження. У зв'язку з цим необхідно дати визначення поняттям універсальності і культурного релятивізму, з якими безпосередньо пов'язана висвітлювана нами проблема.

У своїй праці "Культурний релятивізм і універсальні права людини" ("Cultural Relativism and Universal Human Rights") Дж. Донеллі висловив думку про те, що окрім кількох прав, які мають справді

універсальний характер — наприклад, право на життя, тощо,— багато прав при застосуванні і тлумаченні органи судочинства в міжнародних системах захисту застосовують підхід слабого культурного релятивізму. За таких умов визнається обмежене джерело винятків та принципів тлумачення певних прав з огляду на культурні традиції та моральні звичаї, які існують всередині певної країни. Інакше кажучи, при тлумаченні універсальних прав міжнародними органами, при винесенні рішення останні можуть зважати на культурні традиції та норми моралі, які існують у державі, проти якої чи яка висуває обвинувачення [2]. Це теоретичне твердження Дж. Донеллі можна чітко простежити на практиці Європейського суду з прав людини при застосуванні статті 10 Європейської конвенції з прав людини та основних свобод.

У статті 10 йдеться про таке:

"Кожен має право на свободу вираження своїх поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання з боку державних органів і незалежно від державних кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам ліцензування радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

Здійснення цих свобод, оскільки воно зв'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або

санкціям, які передбачені законом і необхідні у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського спокою, для охорони порядку і запобігання злочинам, для охорони здоров'я чи моральності, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційно одержаної інформації або для забезпечення авторитету і безсторонності суду" [3].

Як бачимо, стаття 10 ЄКПЛ у своїй першій частині гарантує свободу вираження поглядів, а в другій частині встановлює випадки, коли така свобода може бути обмежена. До речі, ці положення статті 10 містять абсолютно протилежний підхід до свободи вираження поглядів, ніж, наприклад, у Сполучених Штатах Америки, де така свобода передбачена Першою поправкою до Конституції і є необмеженою. Звичайно, у будь-якому випадку поняття необмеженості є відносним і має певні межі, тому суди різних рівнів при тлумаченні положень Першої поправки переформулюють її таким чином, щоб забезпечити реалізацію серйозних урядових інтересів, незважаючи на їхній вплив на права, які в іншому разі користувалися б захистом,— справа "Пнсберг проти штату Нью-Йорк" стосувалася доцільності законодавчих актів, спрямованих на захист моральності дітей. Згадана справа перекикається зі справою "Хендсайда проти Сполученого Королівства" (далі у тексті — справа Хендсайд), яка вирішувалась Європейським судом з прав людини (рішення від 7 грудня 1976 року) і яка стала класичною щодо тлумачення Судом СТ. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод [4].

Перш ніж розглядати дотримання Судом позиції слабого культурного релятивізму, слід наголосити на тому, що ЄКПЛ прямо передбачає, що обмеження права на вільне вираження поглядів не є порушенням Конвенції, якщо ці обмеження було встановлено задля досягнення однієї з цілей, зазначених у пункті 2 статті 10 і якщо вони відповідають іншим критеріям, встановленим там само (див. вище).

Суть справи Хендсайд полягала в тому, що заявник — Річард Хендсайд — був власником видавничої фірми "Стейдж І" у Лондоні, яку він відкрив у 1968 році. Серед інших книжок він видав "Маленький червоний підручник" (далі — Підручник). Цю книгу було вперше видано у Данії 1969 року, згодом у перекладеному і дещо адаптованому вигляді у Бельгії, Фінляндії, Франції, Федеративній Республіці Німеччині, Греції, Швеції та інших європейських країнах, де вона вільно поширювалася. Після перекладу Підручника англійською мовою (а книга була призначена для школярів у віці від 12-ти років і вміщувала, на думку англійського суду, відверті до непристойності публікації), і її ви-

дання у Сполученому Королівстві, заявника було засуджено за порушення англійського закону про непристойні публікації [5]. Як санкції до нього було застосовано штраф і книги, які були в нього, знищено. До речі, закон про непристойні публікації визначав певний об'єкт як непристойний, якщо його вплив, "взятий в цілому, виявляє тенденцію до розбещування осіб, які з урахуванням усіх відповідних обставин, ймовірно, читатимуть, дивитимуться або слухатимуть матеріал, вміщений у ньому або включений до нього". Засудження пана Хендсайда можна було б уникнути, коли б відповідна праця (Підручник) "знаходила своє оправдання у тому, що покликана служити суспільному благу на тій підставі, що вона відповідає інтересам науки, літератури, мистецтва або навчання, чи іншим цілям, що становлять загальний інтерес". Таке виправдання може бути забезпечене за допомогою залучення даних, викладених у висновку художніх, літературних або наукових експертів. При розгляді цієї справи Європейським судом з прав людини він дійшов висновку, що "втручання державних органів і обмеження на цю продукцію було необхідне у демократичному суспільстві для охорони... моральності". Така позиція Суду дещо прояснюється при аналізі іншого рішення Суду у "Бельгійській мовній справі" (судове рішення від 23 липня 1968 року), де було зазначено, що утворений Європейською конвенцією механізм захисту має допоміжний характер відносно національних систем забезпечення прав людини [6]. Загалом, Конвенція залишає питання про розв'язання завдання щодо забезпечення закріплених у ній прав і свобод передусім кожній договірній стороні. Створені нею установи роблять свій внесок у справу виконання цього завдання, але вони залучаються тільки після того, як вичерпано всі національні засоби захисту (стаття 26 ЄКПЛ).

На нашу думку, ці зауваження особливо стосуються п. 2 СТ. 10 ЄКПЛ (див. вище). Так, зокрема, у внутрішньому праві різних договірних держав неможливо виділити єдину європейську концепцію моральності. Погляд на вимоги моральності закладені у відповідні внутрішньонаціональні закони і є різним залежно від часу і місця, особливо в наш час. Державні органи, які безпосередньо і постійно стикаються з життєвими реаліями у своїх країнах, перебувають у відносно кращому становищі, ніж міжнародний суддя. Відповідно ч. 2 статті 10 залишає для договірних сторін певну свободу розсуду (англ.— *freedom of discretion*), яка надається як безпосередньо національному законодавству, так і судам, які тлумачать таке національне законодавство. Проте ця свобода не є необмеженою і стоїть поряд з наглядом за дотриманням статті 10 ЄКПЛ на європейському рівні. Таким чином, у справі Хендсайд Європейський суд постановив, що не було

порушення застосування обмежень ч. 2 статті 10 англійським судом, посилаючись на те, що кожна договірна держава сформувала свій підхід з урахуванням ситуації, що склалась на відповідних територіях і враховує різні, переважаючі на цих територіях погляди на вимоги щодо охорони моральності в демократичному суспільстві. Той факт, що більшість договірних держав вирішила дозволити розповсюдження книги, не означає, що протилежне рішення англійського суду є порушенням статті 10 ЄКПЛ.

Таким чином, основним питанням є поняття "меж поваги" (англ.— margins of appreciation), яке використовується під час вирішення Європейським судом чи втручання держави у здійснення захищеного права "необхідне у демократичному суспільстві" для забезпечення певних інтересів. Існує два критерії для вирішення цього питання:

1) засоби досягнення заявлених інтересів можуть бути різними в різних державах навіть у демократичному суспільстві;

2) оцінка урядом такої необхідності заслуговує на певну повагу з боку міжнародного суду, якому, мабуть, менш відомі місцеві обставини.

Як зазначив суддя Макдональд у статті "The Margin of Appreciation in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights": "...Все ж можна сказати, що ці межі, мабуть найширші тоді, коли Суд розглядає питання про те, чи є обмеження за ч. 2 статті 10 справді необхідними в умовах серйозного надзвичайного стану і найвужчі, коли сталося втручання в суто приватне й особисте життя особи" [7].

Суддя Шпільман, який не погодився з рішенням, винесеним більшістю складу суду у справі "Мюллер та інші проти Швейцарії" (у даній справі йшлося про виставку непристойних художніх творів), зауважив, що підхід Суду, згідно з яким держава має кращу можливість робити судження щодо охорони моральності, може призвести до "неможливості для міжнародного суду встановити будь-яке порушення статті 10 ЄКПЛ, оскільки завжди буде застосовуватися ч. 2 цієї статті" [8].

З іншого боку, можна заперечити таке твердження судді Шпільмана, розглядаючи рішення у справі "Санді Тайме проти Сполученого Королівства", де Європейський суд менше зважав на рішення європейських органів, коли йшлося про необхідність забезпечення "авторитету і безсторонності суду" (прим, автора — національного) [9].

Слід звернути увагу на різний ступінь захисту від обмежень — відмінні межі поваги до рішень, винесених національними судами, при подальшому розгляді Європейським судом з прав людини різних категорій справ, котрі стосуються статті 10

Європейської конвенції. Зокрема, це стосується таких категорій:

- Вираження політичних поглядів — у справі "Лінгенса проти Австрії" (Рішення Європейського суду від 8 липня 1986 року) Суд зазначив, що "межі допустимої критики є ширшими, коли вона стосується політика, а не приватної особи" [10]. Перший свідомо відкривається для прискіпливого аналізу кожного свого слова і вчинку як з боку журналістів, так і громадського загалу, тому повинен виявляти більше терпимості. Громадський діяч може мати кращі засоби захисту на несправедливу критику. Тому звичайний громадянин може зазнати більшої шкоди за подібних умов.
- Висловлювання з комерційних питань (реклама) — в справі "Маркт Інтерн і Беермон проти Німеччини" (Рішення Європейського суду від 20 листопада 1989 року) Суд зазначив, що заяви, зроблені з метою усунення конкуренції, не потрапляють до основної сфери захисту з точки зору свободи вираження поглядів і отримують менший рівень захисту ніж інші "ідеї чи інформація" [11]. Менший захист забезпечується з тих причин, що: 1) з точки зору соціальної політики регулювання таких висловлювань становить меншу небезпеку для демократичних процесів у суспільстві; 2) є достатньо економічних засобів для регулювання потоку комерційної інформації.

Крім того, що стосується комерційної інформації, то спочатку англійський апеляційний суд, а потім і Європейський суд при винесенні відповідних рішень підтримав заборону на рекламу лікарських послуг, мотивуючи таке рішення тим, що реклама цих послуг завадить об'єктивному і безсторонньому вибору пацієнтами суб'єктів надання таких послуг (лікарняних установ та приватних практикуючих лікарів).

- художнє самовираження;
- щодо можливості регулювання висловлювань, котрі стосуються вираження поглядів державними службовцями, то загальна думка, висловлена в кількох рішеннях Європейського суду, що стаття 10 ЄКПЛ не повинна застосовуватися при вирішенні питання про вираження поглядів державними службовцями.

Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок, що право особи на свободу вираження поглядів, яке передбачене частиною 1 статті 10, є універсальним. Але разом з тим, у практиці Європейського суду з прав людини помітний підхід слабого культурного релятивізму при тлумаченні Судом обмежень, передбачених частиною 2 статті 10,

1. Загальна декларація прав людини 1948 року.
2. *Donnelly J.* Cultural Relativism and Universal Human Rights // International Human Rights.— Cincinnati, 1990.
3. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року // Офіційний переклад.— К.: 2000.— С. 8.
4. *Hendy v. United Kingdom* // 2 E. H. K. R.— 737.
5. Закон про непристойні публікації ("Закони 1959/1964 pp.") // М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. Європейське право у галузі прав людини.— К.: 1997 — с. 173.
6. *Belgian Linguistic Case* // 1 E. H. K. R.— 252.
7. *McDonald R. St. J.* The Margin of Appreciation in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights // International Law at the Time of Its Codification: Essays in Honor of Roberto Ago.— 1987.— p. 187.
8. Мюллер та інші проти Швейцарії. Рішення від 24 травня 1988 року (№ 133) // 13 E. H. K. R.— 212.
9. "Санді Тайме" проти Сполученого Королівства (№ 1). Рішення від 26 квітня 1979 року (№ 70) // 2 E. H. K. R.— 245.
10. "Лінгенс проти Австрії". Рішення від 8 липня 1986 року // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі.— № 1, 1999.— С. 303.
11. "Маркт Інтерн" і Беерман проти Німеччини". Рішення від 20 листопада 1989 року (№ 164) // 12 E. H. K. R.— 161.

Lekhnyk N. L.

**UNIVERSAL HUMAN RIGHTS AND CULTURAL
RELATIVISM IN PRACTICAL APPLICATION BY THE
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS THE ARTICLE
10 OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS
AND FUNDAMENTAL FREEDOMS**

The Article is devoted to the issues connected with the protection of freedom of expression foreseen by the Article 10 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950. Analyzing the approach of the European Court of Human Rights, it examines practical application of cultural relativism as defined in part 2 of the Article 10 of the European Convention.